

Predkršćanski elementi na ranokršćanskim sarkofazima u Dalmaciju

Štambuk, Lea

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:318527>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

**PRETKRŠĆANSKI ELEMENTI NA
RANOKRŠĆANSKIM SARKOFAZIMA U
DALMACIJI**

LEA ŠTAMBUK

Split, 2016.

Sveučilište u Splitu - Filozofski fakultet
Odsjek za Povijest umjetnosti
Predmet: Umjetnost ranog srednjeg vijeka

Završni rad

**PRETKRŠĆANSKI ELEMENTI NA
RANOKRŠĆANSKIM SARKOFAZIMA U
DALMACIJI**

Studentica: Lea Štambuk

Mentor: doc.dr. sc. Vedran Barbarić

Split, rujan 2016.

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. PRETKRŠĆANSKI SARKOFAZI U DALMACIJI.....	3
2.1. TIPOLOGIJA.....	3
2.2. IKONOGRAFIJA.....	6
3. RANOKRŠĆANSKI SARKOFAZI U DALMACIJI.....	8
3.1. TIPOLOGIJA.....	8
3.2. IKONOGRAFIJA.....	13
4. PRETKRŠĆANSKI ELEMENTI NA RANOKRŠĆANSKIM SARKOFAZIMA U DALMACIJI.....	16
4.1. TIPOLOŠKI ELEMENTI.....	16
4.2. IKONOGRAFSKI ELEMENTI.....	19
5. ZAKLJUČAK.....	25
6. SAŽETAK.....	27
7. SUMMARY.....	28
8. LITERATURA.....	29
9. POPIS SLIKA.....	30

1. UVOD

Tema i središte zanimanja ovog završnog rada su pretkršćanski elementi na ranokršćanskim sarkofazima u Dalmaciji. Rad će kroz dva poglavlja obraditi tipološke i ikonografske elemente ranokršćanskih i pretkršćanskih sarkofaga te u nastavku diskutirati o tome koji su elementi preživjeli postepeni prelazak na novu religiju.

Cilj ovog završnog rada je ustanoviti koji su se elementi prenijeli na ranokršćanske sarkofage iz prijašnjeg razdoblja.

Svrha rada je razumijevanje procesa koji su se dogodili u razdoblju kada su se stvarali novi predlošci sarkofaga te koliki su utjecaj na njih ostavile prijašnje tradicije i običaji.

Sarkofazi nisu bili prvi oblik nadgrobnih spomenika koji su se pojavili u Dalmaciji. Već prije njih su pronađeni i drugačiji oblici kao što su stele i are¹, no krajem II. st. one nestaju te se umjesto njih pojavljuju sarkofazi. Prije II. st. incineracija je bio uobičajen način sahrane zbog čega su se koristile većinom stele i are. Umjesto incineracije, prelazi se na inhumaciju zbog čega se i događa promjena oblika nadgrobnih spomenika te sarkofazi preuzimaju vodeće mjesto među njima.² Sarkofag je oblik nadgrobnog spomenika u obliku monolitnog kamena koji je izdubljen kako bi se napravilo mjesto za tijelo pokojnika koje će se u njega položiti. Sanduk sarkofaga je natkriven poklopcem te spojen sa sandukom željeznim klinovima zalivenim olovom.³ Sanduk sarkofaga je često dekoriran tabulom s ansama koja zauzima dvije trećine prednje strane. Tabula je većinom u obliku pravokutnika koji je omeđen profiliranim obrubom. Bočne strane su, za razliku od prednje, ukrašene različitim figuralnim i biljnim ornamentima te prikazima koji su zastarjeli, ali još nisu izašli iz uporabe te su često slabije kvalitete.⁴

Prvi primjerci sarkofaga u Dalmaciji pojavljuju se još u vrijeme korištenja stela i ara. Pretpostavlja se da su oni bili zasebne narudžbe obitelji koje nisu spaljivale svoje pokojnike. Ti sarkofazi nisu još uvijek imali standardni oblik jer potražnja nije bila dovoljno velika kako bi

¹ Cambi, 2010, 8.

² Cambi, 2010, 11.

³ Cambi, 1988, 13.

⁴ Cambi, 2010, 30.

omogućila serijsku proizvodnju. Oni su nastali kao pojedinačni primjerci, a tek tijekom II. st. se pojavljuje stalna proizvodnja na lokalnom području.⁵ Na razvoj standardnog oblika salonitanskih sarkofaga najviše je utjecala lokalna proizvodnja urni koje su imale sličan oblik kao i sarkofazi, ali u manjim dimenzijama te import sarkofaga iz Male Azije. Isto kao i na razvoj oblika, na razvoj figuralnih prikaza utjecale su i urne.⁶

Sudeći po veličini Salone, koja je u to vrijeme imala 60 tisuća stanovnika, valja zaključiti da grad te veličine ima najveću potrebu za nadgrobni spomenicima u cijeloj Dalmaciji. Broj radionica te njihov smještaj se ne može sa sigurnošću utvrditi, no brojni sarkofazi koje su izradile pokazuju stilske sličnosti. Ipak, zbog tih stilskih sličnosti ne valja zaključiti da su svi napravljeni u istoj radionici jer je njihov broj bio prevelik za samo jednu radionicu. Kako u druge, tako su i u salonitanske radionice sarkofazi dolazili kao poluproizvodi iz kamenoloma. Zbog lakšeg prijevoza, kamen je grubo obrađen i izdubljen kako bi mu se težina smanjila.⁷

U ranokršćanskom razdoblju sve su češći sarkofazi lokalne izrade. Sve grupe importiranih sarkofaga, osim onih iz Rima, se gase. Velike promjene u formi i prikazima koji se nalaze na sarkofazima nisu prisutne te je očito da se lokalne radionice drže tradicije. Sarkofazi se nastavljaju proizvoditi od prokoneškog mramora i lokalnog vapnenca. Ponajprije se izrađuju u Saloni jer je ona imala dugu tradiciju kamenarstva. Kao i za vrijeme pretkršćanstva, u ranokršćanskom razdoblju Salona ostaje najveći korisnik kamenih nadgrobni spomenika te centar koji povezuje obližnje radionice. Kamen se najviše vadio na Braču u kamenolomima koji su bili aktivni i za vrijeme rimskog carskog doba te su nastavili djelovati i tijekom ranokršćanskog razdoblja.⁸

⁵ Cambi, 2002, 166.

⁶ Cambi, 2010, 64.

⁷ Cambi, 2010, 14.

⁸ Fisković, 1996, 119.

2. PRETKRŠĆANSKI SARKOFAZI U DALMACIJI

2.1. TIPOLOGIJA

Sarkofage koji su izrađeni u Dalmaciji možemo podijeliti na sarkofage standardnog oblika i arhitektonske sarkofage. Osim onih lokalnih, uvozili su se i brojni sarkofazi iz drugih krajeva, poglavito iz Rima, Atene i Male Azije. Lokalni sarkofazi standardnog oblika izrađivali su se od vapnenca i prokoneškog mramora.

Sanduci sarkofaga su jednostavnog oblika i ponekad se nalaze na postolju, a pokrov je oblikovan kao krov na dvije vode. U sredini prednje strane se najčešće nalazi tabula ansata dok se na gornjem rubu sanduka proteže izbočena vrpca ili uski obrub. Cambi je sarkofage od lokalnog vapnenca prema organizaciji prednje strane podijelio u pet kategorija. Prva i druga kategorija se ne razlikuju značajno; prva ima sanduk bez postolja i tabulu bez ansa, dok su u drugoj kategoriji sarkofazi s postoljem. Treća, kao i druga, ima postolje i dodaje završetak u obliku vrpce na vrhu sanduka, no nema tabulu.⁹ Četvrti i peti oblik su iz ranokršćanskog razdoblje te će se obratiti kasnije u radu.

Cambi dijeli i oblik postolja na pet kategorija, od sanduka bez postolja, preko sanduka s neprofiliranom vrpcom do visokih i niskih postolja te postolja s vertikalnim i kosim izbočenjem.¹⁰ Zamjećuje i da izgled pokrova može imati oblik krova na dvije vode s ugaonim akroterijima te ima i inačica koje na to dodaju trokutasti zabat u sredini. Isto tako kaže da se pojavljuju i primjerci s polukružnim pokrovom (a baule) i primjerci koji imaju samo ravnu debelu ploču. Većina pokrova ima glatku površinu, no ima i onih koji imaju isklesane velike crjepove (tegulae).¹¹

Sarkofazi od prokoneškog mramora također imaju svoju posebnu podjelu; u sredini je uvijek tabula i sve verzije imaju postolje. Razlikuju se po ansama, i obradi površine: u prve dvije

⁹ Cambi, 2010, 22.

¹⁰ Cambi, 2010, 24.

¹¹ Cambi, 2010, 26.

kategorije površine su glatke, a zadnje tri popunjene rebrima.¹² Cambi razvrstava i pokrove sarkofaga od prokoneškog mramora koji su većinom dvoslivni krovovi te se razlikuju u obradi površine. Neki su prekriveni crjepovima, a neki su glatki, itd. Arhitektonski sarkofazi lokalne izrade rađeni su u većem broju od prokoneškog mramora i u nešto manjem od lokalnog vapnenca. Sanduci su postavljeni na jednostavnu bazu koja je obrubljena uskom vrpcom. Cambi ih dijeli na pet kategorija. Na arhitektonskim sarkofazima pilastri ili stupovi se nalaze na kutovima dok je u sredini tabula, arkada ili edikula (sl. 5.). Posljednja kategorija ima tordirane stupove te edikulu sa sirijskim zabatom. Takav predložak će biti prisutan i u ranokršćanskom razdoblju (sl. 13.).¹³

S povećanjem ekonomske moći stanovnika Dalmacije, povećavaju se i želje za raskošnijim predmetima, pa tako i sarkofazima. Zbog toga se počinju uvoziti nadgrobnni spomenici iz drugih središta izvan Dalmacije. Isto tako, uvozom sarkofaga iz drugih središta, zasigurno se povećava osjećaj pripadnosti jednoj većoj zajednici i kulturi. Bogatiji slojevi društva, željni novosti i raskoši, stvaraju potrebu za takvim nadgrobnim spomenicima.

Od navedenih središta koja su izvozila sarkofage, onih iz Atene je pronađeno najviše. Oni se počinju uvoziti od 150. godine posl. Kr. i prisutni su u Dalmaciji sve do 260. godine. Sarkofazi iz rimskih radionica se počinju importirati tek od II. st.¹⁴ Oko 180. godine oblik pokrova se mijenja. Prije je bio u obliku krova kuće na dvije vode, no tad prelazi u oblik kline. Na njega se dodaju elementi kako bi pokrov izgledao što više poput ležaljke na koju je oslonjen bračni par. Muškarac je smješten u pozadinu, a žena u prednji plan. Potaknut promjenom pokrova i sanduk prolazi kroz stilske promjene. On prestaje biti kuća pokojnika i pretvara se u nosača ležaljke.¹⁵ Oko 270. godine radionice iz Atene prestaju izvoziti nadgrobnne spomenike. Cambi pretpostavlja da je to potaknuto provalom Herula ili gospodarskom krizom koja je poharala istočni dio antičkog svijeta.¹⁶

Iako se sarkofazi iz rimskih radionica importiraju od druge polovice II. st., kao što je gore spomenuto, oni nisu prvi rimski sepulkralni spomenici koji se importiraju u Dalmaciju. Pronađen

¹² Cambi, 2010, 27.

¹³ Cambi, 2010, 29.

¹⁴ Cambi, 2010, 7.

¹⁵ Cambi, 1988, 24.

¹⁶ Cambi, 2005a, 155.

je jedan poklopac urne s prikazom usnulog erota u školjci koji svjedoči da su se rimski nadgrobni spomenici importirali i prije sarkofaga. Nadalje, sarkofazi iz Male Azije se počinju pojavljivati u Dalmaciji u kasnijem razdoblju Carstva. Oni su izrađivani u Dokimeionu u Likiji te preneseni u Dalmaciju, no vrlo malo je takvih primjeraka pronađeno. Njihovi sanduci imaju brojne arhitektonske elemente između kojih se često prikazuju ljudske figure i mitološki prikazi. Početkom III. stoljeća, kada doživljavaju porast proizvodnje, poklopac maloazijskih sarkofaga se mijenja u klinu.¹⁷

¹⁷ Cambi, 2002, 165.

2.2. IKONOGRAFIJA

Kao što su preuzimali tipologiju prijašnjih tipova nadgrobnih spomenika, sarkofazi, preuzimaju i njihove motive. Prednja strana sarkofaga često je ispunjena mitološkim i pastirskim scenama te erotima raznih vrsta. Kod sarkofaga standardnog oblika eroti se smještaju na polja bočno od tabule, a raspored prednje strane je nadahnut arhitekturom. Eroti su prikazani kao mali dječaci duge kose. Na njihovim leđima su krila koja uokviruju njihovo punašno tijelo. Prikazi erota su mnogobrojni, a uglavnom prevladavaju eroti s bakljama. Njihove baklje imaju plamen koji je okrenut prema dolje u znaku žalosti. Smještaju se pokraj tabule te osim erota s okrenutim bakljama, prikazani su i tugujući eroti, eroti godišnjih doba, eroti s girlandama itd.¹⁸ Eroti godišnjih doba su također čest motiv na sarkofazima. Promjene u prirodi tijekom godišnjih doba podsjećaju na ciklus i obnovu života, u ovom slučaju, naravno, uz Dionizijevu pomoć.

Kao što je prije spomenuto, osim erota, česte su i pastirske scene na prednjoj strani. Zahvaljujući kršćanstvu, pastirske scene će se dugo zadržati na nadgrobnim spomenicima u Dalmaciji. Umjesto erota koji su se prije smještali pokraj tabule, pojavljuju se pastiri naslonjeni na štap i okruženi ovcama. Ponekad su pastiri odjeveni u orijentalnu odjeću, što će se prenijeti i na ranokršćanske sarkofage.

Uz erote i pastirske scene koje prevladavaju na sarkofazima, pojavljuju se i brojni drugi prikazi i dekorativni motivi koji nisu dio serijske produkcije. Takvi primjerci uključuju sarkofage s vratima kraj tabule, prikaz savijene zmijske s bradom, fragmenti sa stablima i drugim tipovima vegetacije kao što su vitice vinove loze i slično, prikazi pokojnika u svom svakodnevnom radnom okruženju te portreti pokojnika. Portreti se najčešće pojavljuju na pokrovu, no bilo je par slučajeva kada su prikazani i na sanduku sarkofaga.¹⁹

Na bočnim stranama sarkofaga često se nalaze, kao i na prednjoj strani, razne vrste erota. Osim onih koji su već spomenuti, pojavljuju se i eroti koji hrane grifone i eroti koji nose girlande. Neki od tih erota su se zasigurno prikazivali na prednjim stranama sarkofaga, no s vremenom su izgubili na važnosti, pa se prebacuju na bočne strane sanduka. Nije neobično da se na bočnim

¹⁸ Cambi, 2010, 47.

¹⁹ Cambi, 2010, 52.

stranama nalaze prikazi koji su se ranije smještali na prednju stranu jer ih radionice nastavljaju koristiti kako bi popunile sporedne strane s motivima koji iako nisu više toliko bitni su ipak vizualno dojmljivi. Osim erota, na bočnim stranama se nalaze i brojni drugi prikazi kao što su prikazi kantarosa, glava Meduze, krilate ženske figure te razni drugi ukrasi. Na poljima između tabule i drška smješteni su brojni ukrasi koji su popunjavali prazan prostor. Zbog takvog položaja, u taj prostor su se najbolje uklapala različita morska bića, bilo stvarna ili mitološka. Postoje brojni prikazi delfina koji gutaju sipe, personifikacije godišnjih doba itd. Bića koja su se postavljala u takve, sporedne prostore, često nisu bila povezana s drugim prikazima na sarkofagu. Površine unutar ansa se popunjavaju na sličan način. Nadalje, postoje brojni sarkofazi s mitološkim prikazima, no oni se nisu ponavljali u ranokršćanskom razdoblju.²⁰ Na atičkim sarkofazima su česti mitološki prikazi, pogotovo prikazi lova, no za neke od njih stručnjaci nisu utvrdili radi li se o mitološkom prikazu ili općem lovu.²¹

²⁰ Cambi, 2010, 54.

²¹ Cambi, 1988, 29.

3. RANOKRŠĆANSKI SARKOFAZI U DALMACIJI

3.1. TIPOLOGIJA

Sasvim logično je zaključiti da su se ranokršćanski sarkofazi nastavili proizvoditi u radionicama koje su izrađivale i poganske sarkofage s obzirom na to da pokazuju razne stilske sličnosti o kojima će kasnije biti riječ. Osim sarkofaga lokalne izrade, nastavlja se i uvoz. Dok maloazijske i atičke radionice prekidaju svoj import sedamdesetih godina III. st., rimske radionice nastavljaju kontinuirano sa svojim importom.²² Pokazat će se da radionice rade i poganske i kršćanske sarkofage u isto vrijeme te da se pretkršćanske forme ne ukidaju odmah već da ranokršćanski sarkofazi preuzimaju mnogo od onih prije i da tek s vremenom dobivaju neku svoju novu formu i motive koji otvaraju put novom izražaju. Budući da se proizvodnja nastavlja bez ikakvog prekida između dva doba, vanjski oblik sarkofaga iz Rima ostaje isti i ne dobiva nikakve nove forme. Sarkofag ostaje pri svom karakteristično uskom dugom obliku s niskim stranicama bez koljena i profila na vrhu. Sanduk je omeđen s letvicama na bazi i kruništu, a površina je pokrivena reljefima.

Pronađeni su i primjerci koji su u potpunosti lišeni figurativnih prikaza. Neki od kršćanskih sarkofaga reljefe protežu na sve četiri strane sanduka, dok je u pogansko vrijeme bilo uobičajeno ostaviti stražnju stranu praznu. Sarkofazi često imaju i arhitektonske ukrase poput pilastra na kutovima. Isto tako su pronađeni i primjerci koji su ukrašeni strigilima. Jedan od tih sarkofaga je izbacio uobičajenu letvicu s baze, no ostavio jednu jednostavnu na kruništu. Strigili koji su poznati već od pretkršćanskog razdoblja prekrivaju čitavu površinu prednje strane te je nađen i njegov poklopac, oblika krova na dvije vode.²³

Još jedan primjerak sa strigilima je nađen u splitskoj katedrali kada je krenula restauracija oltara sv. Dujma (sl.1.). Taj sarkofag ima strigile na prednjoj strani te centralno polje s figuralnim ukrasom. Lijeve bočne strane nije sačuvana, desna je popunjena strigilima, a stražnja strana je ostavljena praznom kao što je uobičajeno. U centralnom polju prednje strane sanduka nalazi se

²² Cambi, 1975, 467.

²³ Cambi, 1975, 471.

niša sa školjkom u koju je postavljen lik pastira koji je okružen ovcama.²⁴ Veraja piše kako je taj sarkofag iznimne kvalitete i da je definitivno došao iz rimskih radionica. U tim radionicama sarkofazi se ne pretrpavaju likovima nego u sredinu smještaju lik te iznad njega školjku s prikazom pokojnika. Ono što, po njegovom mišljenju, izdvaja ovaj sarkofag jest to što pastir nema ovcu na ramenima, kao što je to bilo karakteristično za prikaze Dobrog Pastira.²⁵ Sličan sarkofag ranokršćanskog razdoblja spominje Babić u svom radu, no od ovog sarkofaga je pronađen samo ulomak u Trogiru. Na ulomku je vidljiv dio središnjeg polja s prikazom Krista i Pavla te dio bočnog polja ukrašenog strigilima. Krist i Pavao su smješteni pod luk koji se izvija u sredini poput školjke na sarkofagu iz splitske katedrale. S lijeve strane Krista moguće je da se nalazio i Petar, što bi ovu scenu pretvorilo u prikaz Traditio legis.²⁶

Sl. 1. Sarkofag s prikazom pastira i ovaca, Cambi 2002, slika 419

Kada govorimo o sarkofazima iz Rima, prava kršćanska serijska proizvodnja počinje tek od konstantinskog doba te prestaje vjerojatno zbog provale Alarika početkom V. st. kada i mnoge radionice prestaju s radom.²⁷ Sarkofazi sa stupovima od prokoneškog mramora su poznati već u poganskom razdoblju te se nisu bitno mijenjali u ranokršćanskom. Oni su jednostavnog oblika, velikog sanduka s jednostavnom bazom i kruništem te imaju dvije varijante raščlanjenja prednje strane. Prva varijanta na uglovima ima stupove čije su baze postavljene na postolje te oni drže

²⁴ Cambi, 1975, 475.

²⁵ Veraja, 1976, 94.

²⁶ Babić, 1985, 30.

²⁷ Cambi, 1975, 478.

krunište. Na sredini prednje strane nalazi se edikula s trokutastim zabatom podržana s dva stupa, a na bočnim stranama sarkofaga je duplicirana. Druga verzija, iako se rjeđe pojavljuje, ima na pročelju arhitektonsko raščlanjenje. Umjesto stupova, ona ima pilastre na kutovima koji drže krunište. U sredini se opet nalazi edikula, a u prostoru između nje i pilastra nalazi se prazan prostor s arkadom podržanom s dva stupa.²⁸ Njihovi stupovi mogu biti ili glatki ili tordirani. Češće se pronalaze sarkofazi sa glatkim stupovima, no tordirani stupovi se ipak pojavljuju, vjerojatno nastavljajući tradiciju od prijašnjeg razdoblja.

Nadalje, nema u potpunosti sačuvanih poklopaca tog tipa sarkofaga (osim djelomično sačuvanog poklopca sarkofaga Dobrog Pastira) zbog čega se ne može sa sigurnošću reći kakvog oblika su bili, no najvjerojatnije je da su bili uobičajenog oblika krova na dvije vode s četiri akroterija.²⁹ Poklopac sarkofaga Dobrog pastira (sl. 2.) je jedan primjer koji se ističe, ovog puta svojom neproporcionalnom visinom, a spoj je oblika poklopca krova kuće na dvije vode i ležaljke na kojoj leže pokojnici. Ovakav spoj dva tipa poklopca je izuzetno rijedak u Dalmaciji. Poklopac zbog svoje neuobičajene visine čini ovaj sarkofag disproporcionalnim, a odbijene glave samo naglašavaju tu disproporciju. Kao što je uobičajeno, na klinu je postavljen bračni par oslonjen na lijevi lakat, muškarac u pozadini, a žena u prednjem planu.³⁰

Sl. 2. Poklopac sarkofaga Dobrog pastira, Cambi 2002, slika 410

Postoje dva sarkofaga od prokoneškog mramora koji se razlikuju od prethodno opisanih. Jedan se nalazi u Arheološkom muzeju u Splitu. Ovaj primjerak, Cambi navodi, nije izrađen kao dio

²⁸ Cambi, 1975, 492.

²⁹ Cambi, 1975, 494.

³⁰ Cambi, 1994, 13.

serijske produkcije, već u dogovoru između naručitelja i radionice. Vjerojatno je nastao dok se još nije formulirao tipičan oblik salonitanskog sarkofaga te da je moguće da je pokojnik bio kršćanin, no nije javno priznavao svoju vjeru.³¹ Njegova forma nije još uvijek kršćanskog karaktera. Na prednjoj strani se nalaze eroti na delfinima koji drže tabulu. Takvi eroti postavljeni na delfine su motiv koji se pronalazi i na pretkršćanskih sarkofazima.

Drugi primjerak od prokoneškog mramora pokazuje da su se sačuvale stare forme iz pretkršćanskog vremena uz par izbačenih suvišnih detalja te ima izuzetnu važnost jer pokazuje da proizvodnja nije bila prekinuta, samo smanjena.³² Pronađen je i jedan primjerak sarkofaga bez ikakvih figuralnih prikaza. Njegova forma se ponešto razlikuje od uobičajene forme sarkofaga od prokoneškog mramora. Strane sanduka su mu niže nego što je uobičajeno, baza je visoka, bočne strane su lagano zakošene te je greda na kruništu gotovo nepostojeća.³³

Ni kod sarkofaga od vapnenca nema prekida u proizvodnji. Dolazak kršćanstva samo dodaje nove motive, epigrafske elemente i još par razlika koje su se mogle dogoditi i bez vjerskih poticaja. Sama forma sarkofaga se ne mijenja puno s obzirom na prethodno razdoblje. Od II. do IV. st. pojavljivali su se sarkofazi bez figuralnih ukrasa te oni postaju sve popularniji u ranokršćansko doba.³⁴ Kod sarkofaga bez figuralnih prikaza postoje dvije forme.

Prva forma nastavlja i naslanja se na tradiciju prijašnjeg razdoblja. Njen sanduk ima nisku bazu, krunište s letvicom, a na sredini sanduka tabulu ansatu. U tabuli je smješten natpis, polja pokraj su prazna, a polja iznad ili ispod mogu biti ili prazna ili dekorirana biljnim motivima koji su se i prije nalazili na sarkofazima. Druga forma se ne pojavljuje u prijašnjim razdobljima. Njen sanduk nema ni letvicu na bazi ni na kruništu, također nema ni tabulu ansatu niti ukrase oko nje. Natpis, ako postoji, urezan je na sanduk bez ikakvih okvira.

Poklopac sanduka također se pojavljuje u dvije varijante. Jedna ostaje pri tradicionalnom obliku krova na dvije vode s akroterijima dok je druga varijanta nova i tvori tip oblog poklopca (a baule).³⁵ Upisivanje natpisa bez tabule primijećeno je najprije na sarkofagu biskupa Prima koji je bio Dujmov nećak te se smatra začetnikom te tradicije koja se proširila u salonitanskim

³¹ Cambi, 1975, 513.

³² Cambi, 1975, 514.

³³ Cambi, 1975, 496.

³⁴ Cambi, 1975, 524.

³⁵ Cambi, 1975, 525.

radionicama u ranokršćanskom razdoblju. Iako je takav stil upisivanja natpisa postao brzo jako popularan, ostali stilovi su se nastavili u nešto manjem intenzitetu.³⁶

Na Manastirinama postoji primjerak od lokalnog vapnenca koji je ukrašen strigilima S oblika. Takva dekoracija je pronađena i na sarkofazima uvezenim iz Rima. Nenad Cambi zaključuje da je očito ovaj ukras zalutao na već ustanovljeni tip sanduka te da su se na tom sarkofagu pomiješali razni utjecaji. I ostali ukrasi na ovom sarkofagu su neuobičajeni, posebno urezane posude s bogatim viticama na bočnim stranama koje nisu pronađene ni na jednom drugom sarkofagu ranokršćanskog razdoblja u Dalmaciji.³⁷ Nadalje, pronađeno je par poklopaca sanduka čije su kosine krova bile prekrivene ljuskama što se ne sreće često na ranokršćanskim sarkofazima.³⁸

³⁶ Matijević, 2011, 89.

³⁷ Cambi, 1975, 534.

³⁸ Cambi, 1975, 536.

3.2. IKONOGRAFIJA

Kao što je već spomenuto, nema stroge linije između karakteristika pretkršćanskih i kršćanskih sarkofaga, kako u formi, tako i u ikonografiji. Razvoj se događao postepeno i tek nakon nekog vremena su se pojavili motivi koji su isključivo kršćanski. Već je spomenuto da su na pokrovu ponekad bile smještene figure pokojnika, no one su se pojavljivale i na prednjoj strani sarkofaga od prokoneškog mramora. Takvi prikazi nastavljaju tradiciju prethodnog razdoblja, stavljajući figure između stupova, muškarce na desnoj, a žene na lijevoj strani.

Kao i kod sarkofaga od prokoneškog mramora, poznati su i sarkofazi od lokalnog vapnenca bez figuralnih prikaza, no mnogo su češći oni s raznim oblicima križeva i monograma. Osim Kristovog monograma, pronalaze se i drugačiji monogrami. Najpoznatiji od kojih je onaj biskupa Gajana sa sarkofaga nađenog u bazilici na Manastirinama.³⁹

Motiv križa s vremenom dobiva sve više na važnosti te postaje univerzalni znak Uskrsnuća i Spasenja. Kako mu se povećava važnost, tako se križ i postavlja na sve istaknutija mjesta. U pravilu se postavlja jedan križ na sredinu prednje strane sanduka, na mjesto gdje se prije stavlja natpis te se ponekad pojavljuje na akroterijima.⁴⁰ I na otoku Rabu su pronađeni sarkofazi sa znakom križa na sredini prednje strane sanduka. Takvi primjerci pokazuju koliko su utjecaja imale salonitanske radionice na ostatak Dalmacije te pružaju poveznicu između dalmatinskih nalazišta i onih u Italiji na kojima su pronađeni sarkofazi izrađeni u dalmatinskim radionicama.⁴¹ Na početku razvoja ranokršćanskih sarkofaga kršćanski simboli su se smještali na sporedne strane sarkofaga. Sigurno su postojali brojni razlozi za takav smještaj, no Cambi naglašava da je mogući razlog bio to što su ponekad groblja bila pretrpana sarkofazima te bi se ukrasi vidjeli samo na tim, ponešto neočekivanim pozicijama.⁴²

³⁹ Cambi, 1975, 528.

⁴⁰ Fisković, 1996, 121.

⁴¹ Jarak, 2010, 88.

⁴² Cambi, 2002, 268.

Sl. 3. Ranokršćanski sarkofag iz Barbata, Jarak 2010, slika 12

Osim sarkofaga bez figuralne dekoracije, pronađeni su i primjerci s figuralnom dekoracijom. Polja pokraj tabule ostaju najvažnije i najčešće mjesto na kojem se pojavljuju ukrasi, no ranokršćanski sarkofazi su skromnije ukrašeni nego oni poganski. Sanduk ima trodijelnu podjelu ili se raščlanjuje arkadama koje su ispunjene dekoracijama. Također se prestaju pojavljivati sarkofazi čija je prednja strana u potpunosti ukrašena figuralnim prikazima.⁴³

Jedan od sarkofaga čija prednja strana je ispunjena u potpunosti je sarkofag s prikazom Prelaska Izraelaca preko Crvenog mora. On je jedan od rijetkih primjeraka rimskih radionica koji je pronađen u Dalmaciji. Na lijevoj strani je prikazana Faraonova vojska koju guta more dok su s desne strane stavljeni Izraelci koji prate baklju koja im pokazuje put. Na desnoj bočnoj strani je prikaz apostola s križem u sredini. Lijeva bočna strana je puna ljuski. Stražnja strana je također dekorirana što je karakteristično za ranokršćanske sarkofage. Podijeljena je na tri polja između kojih su strigili. U ugaonim poljima su dva muška lika, a u sredini je orantica.⁴⁴ Kompozicija ovog sarkofaga je nalik onoj od rimskih friznih sarkofaga. Karakteristično za njih je da se likovi gusto nižu što je vidljivo i na ovom primjerku. Čak i figure koje ne pripadaju istoj grupi, koja je prikazana, su gusto nagurane jedna na drugu. Takav raspored figura poznat je još od pretkršćanskog razdoblja te se nastavlja koristiti u ranokršćanskom.⁴⁵

⁴³ Cambi, 1975, 529.

⁴⁴ Cambi, 1975, 473.

⁴⁵ Cambi, 2005, 144.

Sl. 4. Sarkofag s prikazom prelaska Izraelaca preko Crvenog mora, Cambi 2002, slika 418

Na ranokršćanskim sarkofazima su bili popularni i pastoralni prikazi. Pronađen je sarkofag s prikazom pastira koji je oslonjen na štap i okružen ovcama. Kao i u prijašnjem razdoblju prikazivani su prizori iz svakidašnjeg života pokojnika. Jedan od takvih primjeraka je nađen s lijeve strane anepigrafske tabule s ansama na jednom salonitanskom sarkofagu. Iako je njegovu profesiju teško utvrditi, vidljivo je da je to prikaz zanatlije u radnoj odjeći.⁴⁶ Nadalje, na jednom fragmentu je pronađen prikaz erota koji drže girlandu. Taj motiv je poganskog porijekla, no u pretkršćanskom razdoblju se nije često koristio u Saloni.⁴⁷ Jedan od pronađenih fragmenata na sebi ima urezan prikaz, ispod arkade, stabla s dvije ptice, dok su iznad arkade posložena dva kruha i delfin. Osim na glavnim mjestima za dekoraciju, reljefi se često mogu naći i na sporednim mjestima kao što su to područja ispod tabule. Na nekoliko sarkofaga su na tom mjestu pronađeni prikazi delfina koji gutaju polipe. Figuralna dekoracija na poklopcima se obično smješta na akroterije ili na centralni zabat, ako je on prisutan.⁴⁸ Na poklopcima u akroterijima pronađeni su i prikazi Isusa s apostolima. Iznad glava su im upisana imena, no apostoli nisu prikazani u ljudskom obliku. Ponekad su prikazani kao ovce, a ponekad kao golubice. Također se i ponekad smanjuje broj apostola.⁴⁹ Očito je da su s vremenom figuralni prikazi počeli gubiti na važnosti. Preko poganskih sarkofaga koji su bili prepuni ukrasa i detalja prelazi se na ranokršćanske koji, iako u početku prate tradiciju onih pretkršćanskih, postepeno smanjuju dekoraciju te dolaze do onih koji na sanduku imaju samo križ.

⁴⁶ Cambi, 1975, 533.

⁴⁷ Cambi, 1975, 534.

⁴⁸ Cambi, 1975, 535.

⁴⁹ Cambi, 1975, 548.

4. PRETKRŠĆANSKI ELEMENTI NA RANOKRŠĆANSKIM SARKOFAZIMA U DALMACIJI

4.1. TIPOLOŠKI ELEMENTI

Kao što je spomenuto u prijašnjim poglavljima, proizvodnja sarkofaga se ne zaustavlja zbog promjene vjere zbog čega nema mnogo promjena u formi ranokršćanskih sarkofaga. Kada je riječ o dekoraciji, kod poganskih se sarkofaga stražnja strana ostavlja prazna, a kod ranokršćanskih se reljefi ponekad protežu na sve četiri strane. U domaćim se radionicama nastavilo raditi u prokoneškom mramoru i lokalnom vapnencu te izrađivati sarkofage standardnog tipa. Osim njih u ranokršćansko doba postaju popularni i sarkofazi sa stupovima (sl. 13.), no oni su bili poznati i u poganskom razdoblju (sl. 5.). Sarkofazi sa stupovima od prokoneškog mramora iz poganskog vremena i ranokršćanskog nemaju značajnih razlika. Njihovi stupovi mogu biti tordirani ili glatki. Tordirani su rjeđi, no, kao što je u prethodnim poglavljima naglašeno, oni se pojavljuju i na pretkršćanskim sarkofazima.

Sl. 5. Sarkofag arhitektonskog tipa (pretkršćanski), Cambi 2002, slika 259

Ni način proizvodnje se ne mijenja. Kao i u prijašnjem razdoblju, grubi blokovi prokoneškog mramora su se importirali iz kamenoloma te dovršavali u lokalnim radionicama. Pri koncu II. st. n. e. ustanovljena je standardna forma sarkofaga od lokalnog vapnenca koji su se izrađivali u Saloni sve do početka VII. st. Taj oblik je dominantan od kad se ustanovio te se ne mijenja

dolaskom kršćanstva. Prelaz koji se dogodio u religioznom smislu možda je donio brojne promjene u svakodnevnom životu građana, no na početku ne donosi velike promjene forme kod nadgrobnih spomenika. Novosti koje su zabilježene su uglavnom vezane za nove motive koji se pojavljuju na sarkofazima. Na kraju III. i početku IV. st. sarkofazi još uvijek koriste tradicionalnu podjelu prednje strane sanduka s istaknutom bazom i kruništem oblika letvice. Bogata profilacije tabule, poznata još od poganskog razdoblja, se pojavljuje, no rjeđe.⁵⁰

Kao i forma sanduka, tako se ni poklopac nije mnogo promijenio. Iako se na ranokršćanskim poklopcima počinje više koristiti centralni zabat na dužim stranama, ostaje se pri korištenju oblika krova na dvije vode s ugaonim akroterijima (sl. 7.). Pronađeno je i par poklopaca sanduka koji imaju ukras ljuski ili imitiraju crijep krova kuće. Takav ukras je bio karakterističan još i za poganske sarkofage standardnog oblika (sl. 6.).

Sl. 6. Poklopac sarkofaga s portretima nepoznatog muškarca i žene (pretkršćanski), Cambi 2002, slika 208

Sl. 7. Poklopac hamosorija s prikazom portreta djevojčice i dječaka (kršćanski), Cambi 2002, slika 427

⁵⁰ Cambi, 1975, 581.

U ranokršćanskom razdoblju su češći poklopci s glatkim poklopcem. Sarkofag s ostacima mučenika Anastazija je u potpunosti gladak i bez dekoracije. Takvi primjerci pokazuju da su predstavnici crkve bili nositelji promjena forme jer se najprije na njihovim sarkofazima one uočavaju.⁵¹ Ipak, treba imati na umu da su se još u razdoblju prije ranokršćanskih sarkofaga, od II. do IV. st. radili sarkofazi koji nisu imali nikakve figuralne ukrase. Mjesto koje bi inače zauzimala tabula, sada preuzima križ (sl. 3.). Ranokršćansko razdoblje preuzima tu tradiciju te je nastavlja i stavlja sve veći naglasak na jednostavne sarkofage. Kao što je već prije spomenuto, crkveni predstavnici početkom IV. st. počinju koristiti jednostavne sarkofage koji nemaju standardnu podjelu na tri dijela. Standardna podjela se ipak nastavlja koristiti, ali u manjim količinama, sve do VI. st.⁵² Također su pronađeni i sarkofazi sa stigilima oblika slova S koji nastavljaju pretkršćanski način ukrašavanja podloge kao što je to sarkofag nađen u splitskoj katedrali pri restauraciji oltara sv. Dujma (sl. 1.) te sarkofag s prikazom Prelaska Izraelaca preko Crvenog mora (sl. 4.).

⁵¹ Cambi, 1975, 582.

⁵² Cambi, 1975, 586.

4.2. IKONOGRAFSKI ELEMENTI

Prelazak na kršćanstvo utjecao je na sve aspekte života u antici. Taj prelazak se dogodio postepeno što se najbolje očitava iz pregleda umjetnosti tog razdoblja. Radionice koje su izrađivale nadgrobne spomenike morale su u skladu s promjenama i željama kupaca ići u potragu za novim motivima. Ta potraga nije mogla biti ni laka ni brza, zbog čega zadržavaju neke od starih motiva koji se nisu izravno kosili s novom religijom. U početku, dok se nova vjera još nije afirmirala, proizvodili sarkofage koji su na prvi pogled bili poganski, no na sebi su nosili neutralne motive kao što su to pastoralne scene. Upravo zbog toga što je prilagodba na novu vjeru i nove zahtjeve potrajala, na ranokršćanskim sarkofazima se pronalaze neki pretkršćanski elementi.

Pronađeni su ranokršćanski sarkofazi bez figuralnih ukrasa iz Rima čija se dekoracija većinom sastojala od strigila. Kada je riječ o sarkofazima koji su imali figuralnu dekoraciju, kao i kod poganskih sarkofaga, polja pokraj tabule su najvažnije i najčešće mjesto na kojem se pojavljuju ukrasi, no ranokršćanski sarkofazi su mnogo skromnije ukrašeni nego oni pretkršćanski. Poganski sarkofazi su često gusto nizali figure na sanduku te iako su oni ranokršćanski skromniji, sarkofag koji je spomenut u prijašnjim poglavljima, s prikazom Prelaska Izraelaca preko Crvenog mora (sl. 4.), pokazuje da se neko vrijeme ipak zadržala tradicija gusto nanizanih likova.

Dok prikazi svakodnevnih poslova na nadgrobni spomenicima nisu nikada bili popularni u Dalmaciji, ostatak antičkog svijeta ih je redovno koristio. Nekoliko primjeraka se provuklo ipak i u Dalmaciju. Takvi su prikazi češći na poganskim sarkofazima nego ranokršćanskim. Nadalje, na jednom fragmentu je pronađen prikaz erota koji drže girlandu. Taj motiv je poganskog porijekla, no ni u tom razdoblju se nije koristio često u Saloni.⁵³ Eroti se općenito pojavljuju i u pretkršćanskom i kršćanskom razdoblju (sl. 8. i 9.).

⁵³ Cambi, 1975, 534.

Sl. 8. Sarkofag Valerija Dinensa (pretkršćanski), Sl. 9. Sarkofag Domicija Vincencija (kršćanski),

Cambi 2010, kat. br. 184

Cambi 2010, kat. br. 161

Portreti, iako nisu bili popularni kao prije, još se uvijek pojavljuju na sarkofazima, poglavito u akroterijima. Ta tradicija vuče svoje korijenje iz prijašnjeg razdoblja, no pronađena su samo dva takva primjerka iz ranokršćanskog doba. Delfin koji guta polipa čini jedan od zanimljivijih primjeraka motiva na ranokršćanskim sarkofazima. Novost koja je povezana s ranokršćanskim delfinom je detalj da on guta polipa. Taj dio prije nije bio prisutan u prikazima delfina. Osim prikaza delfina s polipima, pojavljuju se i prikazi delfina koji gutaju sipe. Oni se obično smještaju u polja između tabule i drška kako bi popunili taj prostor. Osim njih pojavljuju se i brojna druga morska bića, no delfini koji gutaju sipe su prisutni i na poganskim i na ranokršćanskim primjercima.⁵⁴ Osim delfina koji gutaju polipe i sipe, na sarkofagu Domicija Vincencija je vidljivo da eroti koji stoje na delfinima pridržavaju tabulu, što je prikaz iz prijašnjeg razdoblja (sl. 9.).

Neki od poganskih motiva su se neko vrijeme nastavili koristiti na nadgrobnim spomenicima jer se nisu izravno kosili s kršćanskom vjerom. Tadašnje radionice su se našle u poziciji da moraju tražiti nove motive, pa stare nisu odmah odbacivali već ih koristili na sporednim stranama kako bi popunili prostor.⁵⁵ Nenad Cambi smatra da je zadržavanje poganskih motiva znak da se

⁵⁴ Cambi, 2010, 54.

⁵⁵ Cambi, 2002, 256.

radionice nisu ugasile dolaskom kršćanstva, već da su se prilagodile novoj vjeri. Isto tako smatra kako u početku poganski motivi nisu bili neprihvatljivi kršćanima.⁵⁶

Nadalje, ascia je čest motiv na pretkršćanskim sarkofazima, a javlja se i u rimskim radionicama. Ona je karakteristična za salonitanske sarkofage te nije čudno da se nastavila koristiti i u ranokršćansko doba na ovim prostorima. Njeno značenje je teško sa sigurnošću protumačiti, ali očito nije smetalo kršćanstvu.⁵⁷ Na bočnim stranama pretkršćanskih sarkofaga su se nalazili razni motivi, jedan od njih je prikaz kantarosa s raširenim akantovim viticama (sl. 10.). Na ranokršćanskom sarkofagu s Manastirina (sl. 11.) pronađen je sličan motiv, samo uparan.⁵⁸

Sl. 10. Bočna strana sarkofaga (pretkršćanski),

Cambi 2010, kat. br. 103

Sl. 11. Bočna strana sarkofaga (kršćanski),

Cambi 2010, kat. br. 14

Fisković u svom radu ističe primjerak sarkofaga s Glogovika s uokvirenim križem (sl. 12.). Opisuje križ koji je postavljen ispod dekoriranog okvira koji ga podsjeća na arkadice kakve su imali pretkršćanski sarkofazi.⁵⁹ Zbog pojednostavljanja dekoracije, već se sredinom IV. st. prestaju prikazivati ljudske figure te ih zamjenjuju prikazi životinja. Čak i ti prikazi životinja su sve rjeđi. Nakon što su se prestale prikazivati i životinje, razne varijacije križa ostaju jedini motivi na sarkofazima.

⁵⁶ Cambi, 1975, 538.

⁵⁷ Cambi, 2010, 31.

⁵⁸ Cambi, 2010, 53.

⁵⁹ Fisković, 1981, 122.

Sl. 12. Ulomak sarkofaga s Glogovika, Fisković 1981, tab. XXV,3

Još jedan motiv koji je iznimno zanimljiv je motiv Dobrog pastira. Na poganskim sarkofazima nisu rijetki pastoralni prikazi i figure pastira pa je za neke sarkofage teško odrediti jesu li kršćanski ili poganski. Stručnjaci su dugo vremena držali da se radi o ranokršćanskom motivu koji se razvio iz priče u Bibliji. Cambi navodi kako je F. Gerke zaključio da se ipak radi o kršćanskom simbolu koji je dalje razvijen, ali tek nakon što je preuzet iz pretkršćanske simbolike.⁶⁰ Pastoralne scene ponekad mogu biti i pomiješane s nekim poganskim motivima kako bi prikriji vjeru pokojnika i time ga zaštitili. Koncem III. st. kada su se pojavile takve kombinacije, položaj kršćana nije još bio siguran zbog čega nisu mogli javno pokazivati svoju vjeru. Takve okolnosti dovele su do motiva koji nisu bili ni poganski ni kršćanski te ih možemo smatrati neutralnima.⁶¹ Sarkofag iz splitske katedrale je primjer sarkofaga koji nastavlja tradiciju strigila i prikazivanja pastoralne tematike (sl. 1.).

Sarkofag Dobrog pastira (sl. 13.) jedinstven je primjer izrađen od prokoneškog mramora. Prikazi na njegovom sanduku su potaknuli mnoge rasprave. Neki stručnjaci su smatrali da je sarkofag kršćanski, a neki da je poganski. S prednje strane sanduka, na visokim i bogato profiliranim bazama, nalaze se dva tordirana stupa s korintskim kapitelima na četiri brida koji čine okvirno raščlanjenje sanduka. Podjela sanduka ovakvim elementima je vidljivo inspirirana arhitekturom i njenim obilježjima. U sredini prednje strane sanduka nalazi se edikula s tordiranim stupovima i zabatom u kojoj se nalazi lik pastira odjevenog u tuniku s ovcom na leđima. Lik pastira, iako

⁶⁰ Cambi, 1975, 542.

⁶¹ Cambi, 1975, 546.

danas većinu ljudi podsjeća na priču o pastiru iz Biblije, nije bio rijetka pojava na pretkršćanskim sarkofazima zbog čega se ovaj sarkofag ne može odmah sa sigurnošću nazvati kršćanskim.

Sl. 13. Sarkofag Dobrog pastira, Cambi 2002, slika 410

Položaj pastira u središnjem dijelu povećava njegovu važnost. Zbog sirijskog zabata njegova figura je ipak nešto niža od figura pokojnika. Nadalje, za razliku od pokojnika, lik pastira nije zamišljen kao skulptura postavljena na bazu.⁶² Za razumijevanje sarkofaga značajan je motiv pastira. On je dodatak staroj shemi, ubačen na mjesto gdje na standardnim rimskim sarkofazima nije bilo ništa. Uzimajući u obzir još jedan spomenik iz Dalmacije (relikvijar iz Novalje) na kojemu su prikazane starozavjetne i novozavjetne scene, očito je lik pastira prikaz parabole o izgubljenoj ovcu te još uvijek nije izjednačen s Kristom. Razlika nastanka sarkofaga i relikvijara iz Novalje je svega dva, tri desetljeća te se lik pastira treba tumačiti kao spomenutu parabolu, a ne kao Krista u ulozi Dobrog pastira.⁶³ Nadalje, pokraj edikule u kojoj se nalazi pastir, smješteni su ženski i muški likovi. Likovi pokojnika su nešto veći od pastira te se ističu u gomili likova

⁶² Cambi, 1994, 46.

⁶³ Cambi, 1994, 51.

pokraj sebe. Pokojnici su postavljeni svatko na svoju istaknutu bazu pod arkadom pa podsjećaju na kipove. Okruženi su drugim likovima koji su smanjenih dimenzija kako bi se naglasila važnost figura pokojnika. Cambi smatra da figure prikazuju statue pokojnika smještene na groblju te da su ostale figure prikazi bližnjih koji su došli na sprovod. Dolazak bližnjih na grob je bio običaj i pogana i kršćana.⁶⁴ Likovi muškaraca su prikazani gologlavi dok su glave žena pokrivenne velom. Cambi to povezuje s Pavlovom poslanicom u kojoj piše da žene moraju pokriti glavu tijekom molitve, a muškarci otkriti.⁶⁵ Na lijevoj bočnoj strani se nalazi prikaz erota s okrenutom bakljom što je čest motiv na pretkršćanskim sarkofazima, a na desnoj velika dvokrilna vrata okružena figurama. Stražnja strana je bez dekoracije. Neki od ranokršćanskih sarkofaga su imali dekoraciju i na stražnjoj strani, no sarkofag Dobrog pastira nije jedan od njih.

Sasvim moguće je da su prvi kršćani u Dalmaciji bili ljudi koji su poganske motive smatrali dijelom tradicije i da se bez obzira na svoju novu vjeru nisu htjeli njih odreći. Nije to nešto neuobičajeno kada pogledamo današnje tradicije i običaje kršćana. Mnogi od tih običaja, kao što je bojanje jaja i božićno drvce, su preuzeti iz poganskih običaja, ali su se razvili i poprimili novo značenje. Isti takav pojava se događa i s motivima na sarkofazima. S obzirom na to da se kršćanstvo polako širilo, prvi sarkofazi koji su izrađeni za kršćane možda nisu imali dovoljno izbora prikladnih motiva za nadgrobne spomenike. Kako bi se ustanovio određeni repertoar zasigurno je trebalo proći puno vremena. Kršćanska vjera se morala proširiti, imati dovoljno sljedbenika te iznjedrili crkvene vjerodostojnike s snažnim utjecajem za nametanje novih motiva. S druge strane, moguće je da su neki od njih prihvatili kršćanstvo, ali se još uvijek nisu odrekli poganske vjere zbog čega su uključili motive od oba razdoblja.

⁶⁴ Cambi, 1994, 45.

⁶⁵ Cambi, 2005, 195.

5. ZAKLJUČAK

Prije sarkofaga u Dalmaciji su stele i are bile vodeći tipovi nadgrobnih spomenika jer se njegovala tradicija incineracije. Kada se odbacilo incineraciju, a prešlo na inhumaciju, sarkofazi, koji su prije bili vrlo rijetki, postali su glavni oblik nadgrobnih spomenika. Ipak, urne i stele su ostavile značajan trag na razvoj tipologije sarkofaga. Preuzeli su njihove forme i motive te povećali dimenzije. Osim urna i stela, na njihov razvoj utječe i skupina maloazijskih sarkofaga koja se importirala u Dalmaciju. Kroz pretkršćansko razdoblje sarkofazi se importiraju iz Rima, Male Azije i Atene, no sve te grupe, osim rimske, gase se u ranokršćanskom razdoblju kada jačaju lokalne radionice. Salona kroz oba razdoblja biva najveći korisnik kamenih nadgrobnih spomenika te centar koji je svoj utjecaj širio po cijeloj Dalmaciji.

S obzirom na to da prekida u proizvodnji između dva razdoblja nema, radionice koje su djelovale u pretkršćanskom nastavljaju proizvoditi sarkofage i u ranokršćanskom dobu. Sarkofazi koji su pronađeni iz oba razdoblja pokazuju znatne stilske sličnosti koje ukazuju na to. Zbog takvog kontinuiteta, razlikovati poganske od kršćanskih sarkofaga može biti težak posao za stručnjake. Prvi kršćanski sarkofazi su preuzimali forme od onih poganskih te čak i neke motive. Tek s vremenom se razvija ikonološki repertoar koji je isključivo kršćanski. U oba razdoblja koristi se prokoneški mramor i lokalni vapnenac u lokalnim radionicama te se standardni tip isto tako zadržava. Isto tako se u oba razdoblja kamen importira iz kamenoloma grubo obrađen te se dalje doraduje u radionicama.

Jedna od značajnijih novosti je natpis koji se upisuje slobodno i odbacuje tabulu. Pojednostavljivanje se nastavlja na ranokršćanskim sarkofazima. S vremenom se počinje težiti sve čišćoj formi sanduka i poklopca. Takvo pročišćavanje površina može se povezati i s duhovnom čistoćom kojoj su težili vjernici.

Popularni postaju i sarkofazi sa stupovima koji su se prvi put pojavili u pretkršćanskom razdoblju. Iako nema previše novosti kada se spominje forma sarkofaga, značajnije promjene se događaju u ikonografskom repertoaru. Na raspolaganju je čitav niz novih priča iz kojih se mogu razvijati novi motivi, no u početku se ipak još uvijek koriste neki poganski motivi koji se ne kose s kršćanstvom. Kršćani tog doba su se nalazili u teškom položaju. Zasigurno su neki od njih

njegovali tradiciju s kojom su odgojeni te se teško nje odriču pri odabiru dekoracije na sarkofazima. Isto tako postoji mogućnost da su radionicama neko vrijeme jednostavno nedostajali motivi koji bi bili prikladni za nadgrobne spomenike pa su odlučili koristiti one koje su smatrali prikladnima. Očito je kako su ranokršćanski sarkofazi organski razvoj onih pretkršćanskih uz dodane nove elemente koji su bili potrebni zbog nove religije.

6. SAŽETAK

Tema ovog rada su Pretkršćanski elementi na ranokršćanskim sarkofazima u Dalmaciji. Kako bi se moglo ustanoviti koji su pretkršćanski elementi prešli na ranokršćanske sarkofage obrađena je tipologija i ikonološki repertoar pretkršćanskih i ranokršćanskih sarkofaga u dva poglavlja. Tokom oba razdoblja importirali su se sarkofazi iz stranih radionica čija su obilježja također obrađena u radu. U posljednjem poglavlju prije zaključka obrađeni su tipološki i ikonografski elementi koji su zajednički i jednom i drugom razdoblju te su navedeni primjeri. Neke od sarkofaga je teško svrstati u jedno ili drugo razdoblje jer sarkofazi ponekad imaju i poganske i kršćanske značajke. Utvrđeno je kako se tipologija nije bitno promijenila. Dodavali su se novi motivi, a veća promjena nastupila je tek kada se počelo pročišćavati površinu što je kulminiralo sarkofazima jednostavnog sanduka s križem u sredini. Ranokršćanski sarkofazi su nastavili prirodan razvoj pretkršćanskih uz neke preinake koje je uzrokovala promjene religije te zbog novih običaja koje je ta religija donijela.

7. SUMMARY

This paper outlines the pre-Christian elements on early Christian sarcophagi in Dalmatia. To be able to establish which of the pre-Christian elements were used both on pre-Christian as well as early Christian sarcophagi, the work has laid out their typology and iconological repertoire in two chapters. During both periods, examples of imported sarcophagi from international workshops can be found, and their features are also a topic of discussion in the paper. In the last chapter, before the conclusion, the typological and iconographic elements that are common to both the period and their examples are analysed. Some of the sarcophagi are difficult to categorize in one or the other period because for a time sarcophagi with pagan and Christian features both, were made. It was found that the typology has not changed significantly, that they added new pictorial elements, but also that the major change occurred only when they started to simplify the surface and it culminated with the sarcophagi that have simple coffins with a cross in the middle. Early Christian sarcophagi continued the natural development of pre-Christian ones with some modifications that appeared because of the change of religion, and due to the arrival of new practices that this religion brought.

8. LITERATURA

- Cambi, N., (1975), *Sarkofazi na istočnoj Jadranskoj obali*, Filozofski fakultet Zagreb, Zagreb
- Cambi, N., (1988), *Atički sarkofazi*, Književni krug, Split
- Cambi, N., (1994), *Sarkofag Dobroga pastira iz Salone i njegova grupa*, Arheološki muzej, Split
- Cambi, N., (2002), *Antika*, Naknada Ljevak, Zagreb
- Cambi, N., (2005), *Antička baština samostana sv. Frane u Splitu*, Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu, 12
- Cambi, N., (2005a), *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Književni krug, Split
- Cambi, N., (2010), *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Književni krug, Split
- Fisković, I., (1981), *Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 75
- Fisković, I., (1996), *Solinski tip ranokršćanskih sarkofaga*, Arheološki radovi i rasprave, 12
- Jarak, M., (2010), *Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba*, Starohrvatska prosvjeta, III
- Matijević, I., (2011), *Anepigrafski sarkofazi in situ iz bazilike na Manastirinama*, Tusculum: časopis za solinske teme, 4
- Veraja, F., (1976), *O podrijetlu sarkofaga »Dobrog Pastira« u splitskoj katedrali*, Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, 11
- Babić, I., (1985), *Starokršćanski ulomci u Trogiru*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25

9. POPIS SLIKA

Slika 1

Cambi, N., (2002), *Antika*, Naknada Ljevak, Zagreb

Slika 2

Cambi, N., (2002), *Antika*, Naknada Ljevak, Zagreb

Slika 3

Jarak, M., (2010), *Starokršćanska i ranosrednjovjekovna skulptura otoka Raba*, Starohrvatska prosvjeta, III

Slika 4

Cambi, N., (2002), *Antika*, Naknada Ljevak, Zagreb

Slika 5

Cambi, N., (2002), *Antika*, Naknada Ljevak, Zagreb

Slika 6

Cambi, N., (2002), *Antika*, Naknada Ljevak, Zagreb

Slika 7

Cambi, N., (2002), *Antika*, Naknada Ljevak, Zagreb

Slika 8

Cambi, N., (2010), *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Književni krug, Split

Slika 9

Cambi, N., (2010), *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Književni krug, Split

Slika 10

Cambi, N., (2010), *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Književni krug, Split

Slika 11

Cambi, N., (2010), *Sarkofazi lokalne produkcije u rimskoj Dalmaciji*, Književni krug, Split

Slika 12

Fisković, I., (1981), *Ranokršćanski sarkofazi s otoka Brača*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 75

Slika 13

Cambi, N., (2002), *Antika*, Naknada Ljevak, Zagreb